

УДК 343.8

В. Конопельський,кандидат політичних наук, доцент,
начальник кафедри кримінального права та криминології
Одеського державного університету внутрішніх справ

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ РЕЦИДИВНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ У ВИПРАВНИХ І ВИХОВНИХ КОЛОНІЯХ УКРАЇНИ

Однією з проблем, що потребують розв'язання, а також пріоритетним завданням, яке визначене в Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 року № 1209-р), є протидія рецидивній злочинності. Зазначена проблема була актуальною на час проголошення незалежності України та залишається такою в сучасних умовах. При цьому ситуація суттєво не змінилася і з прийняттям нового Кримінального кодексу України (далі – КК України) у 2001 році. Про це свідчать, зокрема, статистичні дані, які характеризують стан рецидивної злочинності в Україні, а саме: якщо в 2001 році в загальній структурі злочинності питома вага зазначеного виду злочинів складала 21,7%, то в 2002 році кількість рецидивних злочинів зросла до 22,5%. В інші роки стан рецидивної злочинності в Україні мав такий вигляд: у 2003 році – 24,4%, у 2004 році – 23,4%, у 2005 році – 24,2%, у 2006 році – 24%, у 2007 році – 25,6%, у 2008 році – 23,7%, у 2009 році – 20,6%, у 2010 році – 20,5%, у 2011 році – 21,1%, у 2012 році – 21,4%.

Однією з детермінант, що породжує й обумовлює цей вид злочинності, як свідчить практика та результати наукових досліджень, є прорахунки в організації виконання покарання у вигляді позбавлення волі та, зокрема, неналежний стан режиму відбування покаран-

ня засудженими. З огляду на зазначене обрана тема статті є актуальною та такою, що носить теоретико-прикладний характер.

Вивчення наукових джерел показало, що тією чи іншою мірою дослідженням питань кримінально-виконавчої політики присвячено роботи О.В. Беци, І.Г. Богатирьова, В.В. Василевича, А.П. Геля, О.М. Джужи, Т.А. Денисової, В.В. Кондратішиної, О.Г. Колба, В.О. Меркулової, О.В. Лисодеда, Л.П. Оники, А.Х. Степананюка, В.М. Трубникова, І.С. Яковець та інших.

Водночас питання щодо відображення в сучасній кримінально-виконавчій політиці України ролі й місця принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань у науці прямо не ставилось, що й стало додатковим аргументом для вибору теми статті.

У науці під засадами розуміється основа чогось; те головне, на чому ґрунтується, базується що-небудь; спосіб, метод здійснення чого-небудь. Як показало вивчення доктринальних і правових джерел, у жодному з них питання щодо кримінально-правових і кримінально-виконавчих засад протидії як рецидивній, так і організованій злочинності в Україні не ставилось, хоча його необхідність у контексті реалізації мети й завдань кримінально-виконавчого законодавства є очевидною. Особливо актуальним воно є з точки зору підвищення рівня ефективності виконання та відбування покарання у вигляді позбавлення волі. При цьому слід

значити, що в науковій літературі як із питань кримінального, так і з питань кримінально-виконавчого права словосполучення типу «кримінально-правові засади» та «кримінально-виконавчі засади» є широко вживаними, проте їх автори досі не визначили їхній зміст у вигляді окремого поняття. Водночас, як слушно зауважив М.П. Клейменов, кримінальне право як сучасна, реалістична й дієва наука повинне вивчати динаміку відповідних явищ, аналізувати процеси, які відбуваються з ними в контексті соціальних змін, встановлювати тенденції, виявляти закономірності руху кримінально-правової «матерії», щоб мати можливість своєчасно розробити й запропонувати відповідні заходи, адекватні щодо обстановки, яка складається [1, с. 16–17]. Зокрема, як правильно зробила висновок І.О. Рошина, однією з умов підвищення ефективності норм кримінального права в запобіганні злочинам є обов'язкове прогнозування наслідків прийняття відповідних норм [2, с. 193].

Аналогічні проблеми теоретико-прикладного характеру мають місце в кримінально-виконавчій діяльності. Вони в підсумку впливають на ефективність процесу виконання кримінального покарання у вигляді позбавлення волі. Як із цього приводу зауважила І.С. Яковець, єдиного підходу до поняття ефективності взагалі та ефективності виконання кримінальних покарань Державною кримінально-виконавчою службою України (далі – ДКВС України), зокрема в науці кримінально-виконавчого права, поки що не вироблено. Головні труднощі розглядуваної проблеми з теоретичної точки зору полягають, по-перше, у тому, що необхідно виокремити з масиву результатів діяльності ДКВС України основне, те, що є головним для цієї структури як певної системи, на яку покладається завдання з виконання кримінальних покарань, а по-друге, у тому, що для об'єктивних висновків про ефективність діяльності ДКВС України потрібні лише ті результати, які прямо й безпосередньо зале-

жать саме від діяльності підрозділів цієї служби [3, с. 65–66].

Аналіз наукової літератури також засвідчує, що не менше теоретичних дискусій викликає застосування в доктринальних і нормативно-правових джерелах терміна «протидія» [4, с. 86–87]. Зміст зазначеної проблеми полягає в тому, що у вітчизняній і зарубіжній нормативно-правовій практиці для призначення діяльності з протистояння злочинності, а також для вжиття заходів, спрямованих на її зменшення, вживаються такі терміни, як «запобігання», «попередження», «профілактика», «боротьба» тощо. Це повною мірою стосується й правових джерел у сфері виконання покарань в Україні. Зокрема, у ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) «Мета і завдання кримінально-виконавчого законодавства України» вжито терміни «запобігання» (ч. 1) та «профілактика» (ч. 2). У ч. 1 ст. 104 КВК України «Оперативно-розшукова діяльність в колоніях» законодавець застосував термін «попередження».

Не вдаючись у цілому до з'ясування змісту цих правових категорій, варто зазначити, що, виходячи з правоохоронної практики, у тому числі пов'язаної з кримінально-виконавчою діяльністю, найбільш точним і таким, що повною мірою відображає суть означеної проблематики, є термін «протидія», який є ключовим у цій науковій розробці. Узагальнивши різноманітні наукові підходи, О.Г. Кальман вивів таке визначення протидії злочинності: складне соціально-правове явище та поняття про нього, у якому відображається теорія й практика специфічної державно-управлінської діяльності та приватних ініціатив, спрямованих на недопущення вчинення злочинів, усунення їх причин та умов, переривання розпочатої злочинної діяльності чи злочинного діяння на різних стадіях їх здійснення, притягнення суб'єктів їх вчинення до кримінальної відповідальності та застосування до них заходів кримінально-правового впливу [5, с. 14–15].

При цьому основними складовими такого поняття є кримінально-правовий аспект боротьби зі злочинністю та кримінологічний аспект або попередження злочинів на основі усунення, послаблення й нейтралізації криміногенних факторів.

Кримінально-правовий аспект протидії злочинності (реагування на вчинені злочини) – це комплекс кримінально-правової реакції на злочинні прояви із застосуванням криміналістичних засобів розкриття й розслідування злочинів, реалізацією покарання та інших засобів впливу на злочинну поведінку [5, с. 15]. Кримінологічний аспект протидії злочинності – це комплекс зусиль, спрямованих на усунення причин та умов вчинення конкретних злочинних діянь, на те, щоб суб'єкт, який мав намір вчинити злочин, позбувся цього наміру, а також на припинення розпочатих злочинів [5, с. 15]. Водночас слід зазначити, що згаданий вид протидії являє собою, як слушно зауважили О.М. Бандурка та Л.М. Давиденко, досить складний феномен, який неоднозначно описується як у вітчизняній, так і в зарубіжній науковій літературі [6, с. 92–93]. Проте в загальному розумінні вчені переконані, що протидія злочинності – це поліваріативне, багаторівневе, різноспрямоване системне соціальне утворення, яке є реакцією самоорганізації суспільства на об'єктивно існуючі та штучно сконструйовані як онтологічні, так і неонтологічні явища й феномени соціального буття [7, с. 437].

Отже, і кримінально-правовий, і кримінологічний аспекти протидії злочинності включають у себе також кримінально-виконавчі елементи (ознаки), що є важливим з огляду на визначення в цій роботі відповідних засад протидії рецидивній та організованій злочинності в Україні. При цьому якщо для їх з'ясування застосувати наведені вище методологічні підходи й правові категорії, то під кримінально-правовими засадами протидії рецидивній та організованій злочинності в Україні слід

розуміти визначені в законі про кримінальну відповідальність у його Загальній частині поняття цих суспільно небезпечних явищ, а також в Особливій частині – конкретні склади злочинів і види покарань за їх вчинення. Такий системний підхід до визначення цього поняття дає можливість не лише об'єднати положення Загальної та Особливої частин КК України, на яких ґрунтуються змістовні елементи рецидиву й організованих злочинних об'єднань, а й встановити через практику застосування цих положень закону про кримінальну відповідальність ефективність визначених санкцій та інших засобів кримінально-правового впливу на особу, яка вчинила злочин.

Відповідно до вимог ст. 34 КК України рецидивом злочинів визнається вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за умисний злочин. З огляду на це до ознак рецидиву науковці відносять такі:

1) особа вчиняє два чи більше одиначні злочини, кожен із яких передбачений у КК України як самостійний (окремий) склад злочину (як свідчить практика, в установах виконання покарань (далі – УВП) такі суспільно небезпечні діяння характерними є під час вчинення дій, які дезорганізують роботу установ виконання покарань (ст. 392 КК України);

2) злочини, які утворюють рецидив, мають бути лише умисними. При цьому, як це постає з п. 7 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 року № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання», виходячи з того, що згідно зі ст. 34 КК України рецидивом злочину визнається вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за умисний злочин, не зняту або не погашену в установленому законом порядку, у кожній справі необхідно з'ясувати відповідні дані. Для вирішення питання про наявність рецидиву не має значення, чи було закінчено умисний злочин, за який особу засуджувалося за останнім вироком суду або засуджу-

валося раніше, а також чи була вона виконавцем або співучасником цих злочинів. Водночас, згідно зі статистичними даними та результатами спеціальних наукових досліджень, в УВП України засудженими до позбавлення волі вчиняються як умисні злочини (убивство (ст. 115 КК України), умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК України), втеча з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393 КК України) тощо), так і злочини з необережності (вбивство через необережність (ст. 119 КК України), необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 128 КК України), порушення правил безпеки під час виконання робіт із підвищеною небезпекою (ст. 272 КК України) тощо), які, як слушно зазначила В.С. Батиргарєва, через законодавчу недоречність і конструкцію ст. 34 КК України під час визначення питомої ваги рецидиву в загальній структурі злочинності не враховуються [8, с. 71–72];

3) злочини, з яких складається рецидив, віддалені один від одного проміжком часу, який може бути як досить тривалим (так званий рецидив, віддалений у часі), так і коротким (зокрема, як встановлено С.Ю. Лукашевичем [9, с. 101] та іншими вченими, повторні злочини після засудження особи до позбавлення волі, що вчиняються, як правило, протягом перших місяців (до 1 року) відбування покарання);

4) особа, вчиняючи новий умисний злочин, повинна мати не зняту або не погашену судимість за попередній умисний злочин (як із цього приводу зазначено в п. 17 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 4 червня 2010 року № 7 «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки», під час вирішення питання про наявність рецидиву злочинів або повторності злочинів, коли таку повторність утворює злочин, за вчинення якого винну особу було засуджено раніше, судам необхідно перевіряти, чи не усунуто

законном злочинність і караність попереднього діяння, чи не погашено або не знято судимість за цей злочин [10, с. 450]).

У науці кримінального права загальноприйнятою є позиція, згідно з якою рецидив поділяється на загальний і спеціальний, пенітенціарний і рецидив тяжких та особливо тяжких злочинів. Водночас І.О. Зінченко запропонував дещо іншу класифікацію рецидиву, а саме: а) залежно від характеру вчинених злочинів – загальний і спеціальний; б) за кількістю вчинених злочинів – простий (разовий) і складний (багаторазовий); в) за ступенем суспільної небезпеки – пенітенціарний і рецидив особливо тяжких злочинів. Як вбачається, з урахуванням завдань нашого дослідження, такий підхід можна визнати обґрунтованим. Наприклад, втеча з місць позбавлення волі (ч. 1 ст. 393 КК України) визнається загальним рецидивом, тобто таким, коли особа, у якої є попередня судимість за умисний злочин, вчиняє новий умисний злочин (не тотожний і не однорідний із попереднім), а повторна втеча за умови, що особу за попередню втечу вже було засуджено, є спеціальним пенітенціарним рецидивом, передбаченим у ч. 2 ст. 393 КК України.

Виходячи з того, що в ст. 92 КВК України «Роздільне тримання засуджених до позбавлення волі у виправних і виховних колоніях» не визначено окреме тримання відповідних категорій рецидивістів, варто було б ч. 3 ст. 92 КВК України доповнити словосполученням «засуджені, які в ході відбування покарання у вигляді позбавлення волі вчинили новий будь-який умисний злочин» та викласти її в новій редакції: «Ізольовано від інших засуджених, а також роздільно тримаються засуджені, які в ході відбування покарання у вигляді позбавлення волі вчинили новий будь-який умисний злочин».

У зв'язку із цим звертає увагу на себе ще одна законодавча суперечність, яка потребує розв'язання як на доктринальному (у вигляді спеціального моно-

графічного, дисертаційного чи іншого дослідження), так і на правовому рівні. Зокрема, в ч. 2 ст. 50 КК України «Поняття покарання та його мета» та в ч. 1 ст. 1 КВК України «Мета і завдання кримінально-виконавчого законодавства України» мова йде про «запобігання вчиненню нових злочинів» засудженими, а в ст. 67 КК України «Обставини, які обтяжують покарання» – лише про повторність і рецидив. Більше того, у жодному із законів не подане роз'яснення у вигляді примітки, що саме слід розуміти під «новим злочином», що є важливим з огляду на вирішення конкретних проблем реалізації цілей покарання у вигляді позбавлення волі. Не подано тлумачення цього поняття також у науково-практичних коментарях до КК України [11, с. 128–130]. Водночас, з огляду на створення належних кримінально-правових і кримінально-виконавчих засад протидії рецидивній злочинності в УВП, з'ясування змісту поняття «новий злочин» та внесення відповідних змін до чинного законодавства України є очевидним. Зокрема, ст. 50 КК України «Поняття покарання та його мета» варто доповнити приміткою такого змісту: «Під новим злочином слід розуміти вчинення особою, яка має незняту та непогашену судимість, будь-якого умисного злочину чи злочину з необережності».

Крім цього, п. 1 ч. 1 ст. 67 КК України «Обставини, які обтяжують покарання» необхідно відмінити та викласти в новій редакції: «Вчинення злочину повторно та вчинення нового злочину засудженим у ході відбування будь-якого кримінального покарання». Щодо необхідності видозміни чинного закону України про кримінальну відповідальність у частині протидії рецидивній злочинності наголошують у своїх роботах також інші науковці [12, с. 141–147].

Обґрунтованим у зв'язку із цим буде також доповнення ч. 3 ст. 92 КВК України, мова про яке велася вище, що дозволить зменшити рівень впливу рецидивістів на інших засуджених до позбавлення

волі та в цілому дозволить підвищити ефективність реалізації на практиці принципу диференціації й індивідуалізації цього кримінального покарання, тобто зазначена видозміна закону має пряме відношення до такої теоретико-прикладної проблеми, як ефективність правових норм [13, с. 59–60].

У науці під ефективністю правових норм розуміється властивість їх сукупної, системної дії, що характеризує ступінь досягнення цілі виправлення засуджених, яка встановлюється шляхом порівняння очікуваних і фактичних результатів із ресоціалізації осіб, позбавлених волі, що виражається в рівні їх спеціальної правосвідомості щодо вказаних норм і юридично значимій поведінці в період відбування покарання (характеризується ставленням до режиму відбування покарання, суспільно корисної праці, соціально-виховної роботи, загальноосвітнього й професійного навчання) та після звільнення від нього (наявність або відсутність рецидиву). Саме тому, як слушно дійшов висновку А.І. Алексеев, у цілому є підстави говорити про підвищену суспільну небезпеку злочинності в місцях позбавлення волі (як специфічного різновиду кримінального рецидиву), позаяк кримінально карані діяння в такому випадку вчиняються безпосередньо в процесі виконання покарання за попередні злочини, в умовах ізоляції засуджених, посиленого нагляду за ними, що свідчить про перше ігнорування кримінально-правових заборон [14, с. 444]. Водночас у п. 31 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 березня 1993 року № 2 «Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушеннями режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі» зроблено застереження такого характеру (що є важливим з огляду видозміни ст. 92 КВК України «Роздільне тримання засуджених до позбавлення волі у виправних і виховних колоніях»): «Суди зобов'язані послідовно виконувати вимоги закону про індивідуалізацію покарання і виключити упередженість під

час призначення покарання особам, які вчинили злочини в місцях позбавлення волі, маючи на увазі, що до них повною мірою відносяться загальні начала призначення покарання, тобто має бути всебічне врахування ступеня суспільної небезпечності злочину, особи винного, його поведінки, характеру, мотивів і конкретних обставин вчиненого злочину, інших обставин, що пом'якшують та обтяжують відповідальність» [15, с. 116].

Отже, можна обґрунтовано зробити висновок про діалектичний зв'язок кримінально-правових і кримінально-виконавчих засад протидії рецидивній злочинності в УВП та подати таке визначення останніх: «Під кримінально-виконавчими засадами протидії рецидивній злочинності у виправних колоніях слід розуміти закріплені в нормативно-правових актах у сфері виконання покарань форми, способи й методи запобігання, відвернення та припинення умисних повторних злочинних проявів, що вчиняються засудженими до позбавлення волі у ході відбування цього кримінального покарання».

Змістовні елементи протидії рецидивній злочинності в УВП визначено в ч. 1 ст. 1, ст. ст. 34, 35, 65, 67, 70, 71 та інших Загальної частини КК України, а також у відповідних нормах Особливої частини КК України. У КВК України зазначеній проблематиці присвячено ч. 1 ст. 1, ст. ст. 2, 5, 6, глави 15 «Загальні положення виконання покарання у вигляді позбавлення волі», а також ст. 102 «Режим у колоніях та його основні вимоги», ст. 104 «Оперативно-розшукова діяльність у колоніях» та інші норми Особливої частини КВК України. Що стосується інших кримінально-виконавчих засад, то їх визначено в спеціальних законах України. Зокрема, у Законі України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі», у Законі України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбули покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк», у Законі України «Про зайнятість насе-

лення» та інших, а також у відомчих нормативно-правових актах Державної пенітенціарної служби України.

Ключові слова: кримінально-виконавча політика, політика у сфері боротьби зі злочинністю, принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарань, засуджений до позбавлення волі, виправні колонії, дільниці виправних колоній.

У статті на підставі аналізу сучасних нормативно-правових актів та наукових підходів, пов'язаних зі змістом кримінально-виконавчої політики України, визначено роль і місце принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань під час її формування, а також запропоновано науково обґрунтовані шляхи вирішення існуючих проблем з означеної тематики.

В статье на основании анализа современных нормативно-правовых актов и научных подходов, связанных с содержанием уголовно-исполнительной политики Украины, определены роль и место принципа дифференциации и индивидуализации исполнения наказаний, а также предложены научно обоснованные пути решения существующих проблем по обозначенной тематике.

The article is based on the analysis of current regulations and scientific approaches related to the content of the penal policy of Ukraine, the role and place of the differentiation and individualization of penal during its formation, and proposed science-based solutions to the existing problems of the designated subjects research.

Література

1. Клейменов М.П. Уголовно-правовое прогнозирование : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 / М.П. Клейменов ; ЕГУ. — Екатеринбург, 1992. — 40 с.
2. Рощина І.О. Умови підвищення ефективності норм кримінального права у запобіганні злочинам / І.О. Рощина // Право України. — 2011. — № 4. — С. 191–196.

3. Яковець І.С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань : [монографія] / І.С. Яковець. – Х. : Право, 2013. – 392 с.

4. Бандурка А.А. Противодействие преступности: теория, практика, проблемы / А.А. Бандурка, Л.М. Давыденко. – Х. : ХНУВС, 2005. – 420 с.

5. Кальман О.Г. Поняття і зміст діяльності щодо протидії та запобігання злочинності / О.Г. Кальман // Проблеми протидії злочинності : [підручник] / [О.Г. Кальман, І.М. Козьяков, В.В. Куц та ін.] ; за ред. О.Г. Кальмана. – Х. : ТОВ «Новасофт», 2010. – С. 13–17.

6. Бандурка А.М. Преступность в Украине: причины и противодействие : [монография] / А.М. Бандурка, Л.М. Давыденко. – Х. : Основа, 2003. – 368 с.

7. Ігнатів О.М. Протидія загальнокримінальній насильницькій злочинності в Україні : [монографія] / О.М. Ігнатів. – Х. : Діса Плус, 2013. – 650 с.

8. Батургараєва В.С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми : [монографія] / В.С. Батургараєва. – Х. : Право, 2009. – 576 с.

9. Лукашевич С.Ю. Кримінологічна характеристика та попередження злочинності засуджених в місцях позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / С.Ю. Лукашевич. – Х., 2001. – 200 с.

10. Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 4 червня 2010 року № 7 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / уряд. : В.В. Рожнова, А.С. Сизоненко,

Л.Д. Удалова. – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2011. – С. 445–452.

11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 5-те вид., перероб. та допов. – К. : Атіка, 2011. – 1186 с.

12. Забродська Т.А. Удосконалення чинного законодавства як основа ефективного запобігання рецидивним злочинам у сфері незаконного обігу наркотиків / Т.А. Забродська // Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення : тези допов. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 20 березня 2014 року) / редкол. : В.В. Коваленко, В.В. Черней, О.М. Джужа, В.В. Васинович та ін. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2014. – С. 141–147.

13. Демидова Л.М. Якість кримінологічного законодавства: поняття, ознаки та проблеми забезпечення / Л.М. Демидова // Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовної діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні : матер. наук. конф. (м. Харків, 15 травня 2009 року) / редкол. : В.І. Борисов (гол. ред.) та ін. – Х. : Право, 2009. – С. 59–61.

14. Алексеев А.И. Кримінологическая профилактика: теория, опыт, проблемы : [монография] / А.И. Алексеев, С.И. Герасимов, А.Я. Сухарев. – М. : Норма, 2001. – 496 с.

15. Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушеннями режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 березня 1993 року № 2 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / уряд. : В.В. Рожнова, А.С. Сизоненко, Л.Д. Удалова. – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2011. – С. 109–116.

